

Unutmadığım Turan Cavid

Turan xanımı öncə böyük dramaturq, filosof-şair, nisgilli həyat yaşamış Hüseyn Cavidin yadigarı kimi tanımış və həmişə də qəlbimin dərinliyində ona misilsiz ehtiram bəsləmişəm. Onu ilk dəfə Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyinin direktoru olanda gördüm. Mən onda Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyində yenidən işə başlamışdım. 1979-cu il idi. Muzeyimizin direktoru, Ü.Hacıbəylinin yaxın qohumu, dahi bəstəkarın uzun illər şəxsi katibi olmuş Ramazan Xəlilov bir sənədlə bağlı mənə Teatr Muzeyinə – Turan xanımın yanına göndərmişdi. T.Cavid o qədər gözəl təəssürat yaratdı ki, oradan qayıdanda sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Çünki böyük Hüseyn Cavidin qızı ilə tanış olmuşdum.

Fərəhimi Ramazan bəylə bölüşdüm. R.Xəlilovun da Turan xanıma misilsiz hörməti vardı. Həmişə onun barəsində ehtiramla danışardı. Turan Cavidin uşaqlıq illərini xatırlıyadı.

Ramazan Xəlilovun xalasıgil Hüseyn Cavidin indiki mənzil-muzeyi yerləşən binada Cavid əfəndinin qapı-bir qonşusu idilər. Xalasının həyat yoldaşı, Azərbaycanın görkəmli ilk məarif xadimlərindən biri olan Pənah Qasımov isə H.Cavidin ən yaxın dostlarından olmuşdur. Onların evinə dünya şöhrətli dahi bəstəkarımız Üzeyir bəy Hacıbəyli və böyük bəstəkar Müslüm Maqomayev də gələrdilər. Çox maraqlı, gözəl məclislər qurulardı. Ramazan bəy o illərin xatirələrindən maraqlı əhvalatlar danışardı.

“Onu da dönə-dönə vurğulayırdı ki, jurnalist olmağımda birinci növbədə Cavid əfəndiyə borcluyam: “Çünki bu sahədə o, mənim ilk müəllimim olmuşdur. Demək, hər gün xalamgilə gedərdim. Xalamın təkidilə naharımı onlarda edərdim. Elə orada da Cavid əfəndi mənə jurnalistikanın sirlərini öyrədirdi. Yazılarımı ilk dəfə ona oxuyardım. Həmin illərdə Turan və Ərtoğrul Cavidlər də Pənah Qasımovun övladları ilə birlikdə böyüyürdülər. R.Xəlilov danışardı ki, Turanın uşaqlıq illəri də mənim gözələrim önündə keçmişdir. Elə kiçik yaşlarından çox ağıllı, təkinkli və ağır bir qız idi...”

Turan Cavid

H.Cavid həbs olunduqdan sonra ailənin çətin, məşəqqətli günləri başladı. Həmi onlardan üz döndərdi. Amma bütün yaşıqlara, təhlükələrə, məhrumiyətlərə baxmayaraq, Azərbaycan mədəniyyətinin dühəsi Üzeyir Hacıbəyli onları nəzərsiz qoymadı, qayğısını əsirgəmədi. O qorxulu illərdə həminin, hətta qohumlarının belə Cavidlər ailəsindən üz döndərdiyi zaman sözünl əsl mənəsində böyük insan olan Üzeyir bəy onları unutmadi. Turan xanımı ilk dəfə radioda işə düzəldən də o olub. Hər zaman Turan xanım o illərdən söhbət açarkən Üzeyir bəyi böyük minnətdarlıq hissi ilə xatırlayardı.

Turan xanım Hüseyn Cavidin mənzil-muzeyinə direktor təyin olunduqdan bir neçə il sonra Ramazan Xəlilovla birlikdə onun 75 illik yubileyini təbrik etmək üçün muzeyə getdik. 1998-ci il, oktyabr ayının 2-si idi. Ramazan bəy artıq ömrünün 97-ci ilini yaşayırdı. Vəfatına cəmi üç ay qalmışdı. Yaşının çoxluğuna və ağır gəzməyinə baxmayaraq, Turan Cavidə şəxsən, məxsusi təbrik etmək üçün özü oraya yollanmışdı. Onda hələ binada lift yox idi. Çox çətinliklə üçüncü mərtəbəyə qalxdı. Belə yerdə deyirlər ki, "zər qədrini zərgər bilər". Turan xanım Ramazan Xəlilovun gəlişindən çox sevindi və çox da duyğulandı.

Yubileyə bağlı T.Cavidə təbrik ünvanı yazmağı R.Xəlilov mənə həvalə etmişdi. Təbrikdə deyilirdi: "Əzizimiz Turan xanım! Xalqımızın fədakar, namuslu, sevimli qızı – sizi yaş gününüzün 75-ci ildönümünü münasibətlə ürəkənl təbrik edirik!

Türk dünyasının böyük şairi, mütəfəkkiri, filosofu Hüseyn Cavid əfəndinin yeganə yadigarı olaraq siz Cavid ailəsinə, valideynlərinizin ölməz adına layiq övlad kimi açıq alınla ömür sürdünüz, ailənin adını daim uca tutdunuz. Bu gün də ruh yüksəkliyi ilə bu müqəddəs ocağı yaşadıq, böyük Cavid ailəsinə başucalıq ilə təmsil edirsiniz.

Sevimli Turan xanım! Bu gözəl gündə ulu Tanrıdan sizə cansağlığı, uzun ömür, xoşbəxtlik arzulayır, müqəddəs işinizdə böyük-böyük nailiyyətlər diləyirik. Allah sizi qorusun!"

Təbrik mətnini oxumaq da mənə həvalə olundu. Turan xanıma hədiyyələr və onun çox sevdiyi qızılqul dəstəsini təqdim etdik.

Muzey o zaman rəsmi surətdə açılmamışdı. Amma açılışa tam hazır vəziyyətdə idi. Mərasimənl sonra Turan xanım özü bizi muzeylə tanış etdi. Dəfələrlə o evdə olmuş Ramazan bəyin xatirələri bəri daha çözülandı.

Sonralar, 1999-cu ildən Üzeyir Hacıbəyovun ev-muzeyinə rəhbərlik etdiyim illərdə mən Turan xanımla vaxtaşırı görüşürdüml. Tədbirlərdə bəri yerdə olurduq, Turan Cavidə yaxından tanıdıqca insan ona daha çox bağlanırdı. Zahirən bəri qədər soyuq təsir bağışlayırdı. Amma batını olduqca dolğun, həlim, duyğulu və möhtəşəm idi. Daxilində şahənə bəri insaniyyətlük, humanistlik vardı. Qəlbi incə və zərif hisslərlə dolu idi. Ancaq eyni zamanda, sərtliyi də vardı. Görünür, onu həyatın amansız özü buna vadar etmişdi. Turan xanım yarınlmağı, yaltaqlığı sevməzdi. Həç kəsin qarşısında əyilməzdi və əyilənləri də görməyə gözü yox idi.

Bəri dəfə Azər Turan söhbətimiz zamanı mənə dedi ki, Turan xanım sizi çox sevirdi. Onun münasibətini hiss etmişdim. Çünki insanlarda gərmək istədiyi xüsusiyyətləri mənə tapmışdı. Ehtiramımız qarşılıqlı idi.

Cavidsevərlər yaxşı bilirlər ki, 2 oktyabr Turan Cavidin dün-

Hüseyn Cavid

nya gəldiyi gündür. Həmin gün yaxınları, dostları, onu sevənlər Turan xanımı təbrikə gələdilər. Mən də onu təbrik üçün muzeyə gəderdim. Həmişə də gözəl əl qabiliyyəti olan bu xanım özü məsənlin üstünə ağappaq süfrə sərərək bəri ləziz şirniyyatlara qonaq edərdi. Söhbətləşər, fikirlərimizi bölüşərdik. Adətən həmin gün bütün muzey gül-çiçək içində olardı.

Bəri neçə alimin işini məharətlə gəşən Turan Cavid atası Hüseyn Cavid əfəndinin yaradıcılığı ilə ciddi məşğul olurdu. Əsərlərinin yeni nəşri üzərində yorulmadan çalışırdı. Deyirdi ki, sovet dövründə H.Cavidin əsərləri nəşr olunarkən çoxlu təhrirlərə yol verilib. Turan xanım H.Cavidin əsərlərini yazıldığı kimi nəşrə hazırlayırdı. Şükürlər olsun ki, istəyinə nail oldu. Elə bu səhədə də bəri institutun gərəcəyi işi takbaşına yerinə yetirdi.

Bəri dəfə Hüseyn Cavid əfəndinin əsərləri ilə bağlı Turan xanıma öz uşaqlıq illərimdən bəri epizod danışdım: "6 yaşım vardı, hələ məktəbə gətmirdim. Həç alıfbani də doğru-düzgün bilmirdim. O zaman Füzuli rayonunda yaşayırdıq. Atam hüquq-mühafizə orqanlarında çalışırdı və onu dünyaya gəldiyim Naxçıvandan sonra bu rayona işləməyə gəndərmişdilər.

Yay vaxtı idi. Bizim yaşadıgımız yer "Su idarəsi" adlanırdı. Çox gözəl, səfəli bəri mənzərəsi vardı. Evimiz, demək olar ki, məşənlin içində yerləşirdi. Mən ağılıb-yığılan çarpayını həyatimizdəki həyyə ağacının altında açdım. Uzanıb kitab oxumaq fikrinə düşdüml. Dərhal evə qalxaraq kitab rafindəki çoxlu kitabların arasından sarı cildli bəri kitab götürüb, həyyə ağacının altına qayıtdım. Kitabı vərəqləyərək öz ələmində oxumağa başladım. Bu zaman anam bayaqdan bəri evimizdə qonaq olan rəfiqəsini ötürmək üçün həyatə endi. Rəfiqəsi Azərbaycanın Xalq yazıçısı Süleyman Rəhimovun qızı Şəfiqə xala idi. Onun həyat yoldaşı Fazil dayı qohumumuz idi. Onlar mənə yaxınlaşıb zarafatla nə oxuduğumu soruşdular. Kitabı onlara göstərənlə həyrətə gəldilər.

qohum olduğumuz üçün dəfələrlə mənim vasitəmlə Yavuz bəyə salam göndərmişdi.

Hər ikisinin də ürəyincə olan bu görüşdə onlar müxtəlif sahələrdən söhbət açdılar. Ümumi problemlərimizdən danışdılar. Əsas mövzu isə, təbii ki, repressiya qurbanı olan Hüseyn Cavid idi. Onların görüşü xeyli çəkdi və olduqca mehriban, səmimi şəraitdə keçdi.

Turan xanımla görüşdüyümüz gün "Lider" televiziyası Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyində Yavuz Bülənd Bakilərdən veriliş hazırlayacaqdı. Ona görə də bu görüşdəki söhbətlərdən doymasalar da, ayrılmaq məqamı yetişmişdi. Y.B.Bakilər dedi ki, bizim bugünkü görüşümüzü gerçəkləşdirdiyi üçün Səadət xanıma minnətdaram. Sonra əlavə etdi ki, bu maraqlı söhbətimiz "Can Azərbaycan" kitabımda mütləq öz əksini tapacaqdır.

Biz Turan xanımla xudahafizləşib Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyinə gəldik. Yavuz Bülənd Bakilər haqqında veriliş çəkildi. Program efirə getdikdən dərhal sonra Turan xanım mənə zəng etdi və bildirdi ki, Yavuz Bülənd bəyə həsr olunmuş verilişə baxıb və çox da bəyənib. Ümumiyyətlə, Y.B.Bakilərlə görüşündən məmnun qaldığını dönə-dönə vurğuladı. Onu böyük şəxsiyyət, millətimize qəlbən bağlı bir insan kimi çox dəyərləndirdi. Bu görüşü təşkil etdiyim üçün mənə bir daha təşəkkürünü bildirdi. Azər Turanın "Əbədi Turan" və "İrfan Çobani" kitablarını türk oğlu türkcə, Yavuz Bülənd Bakilərə çatdırmağı məndən xahiş etdi. O kitabları elə Azər Turanın özü ilə mənə göndərdi.

Bu xatirəni yazarkən bir daha Turan Cavidli günlərimizə yenidən qayıtdım. Nostalji hissələr keçirdim. O günləri yenidən yaşamaq arzuları içimdə baş qaldırdı. Əfsuslar ki, həyatın çarxını geriyyə döndərmək mümkün deyil. Zaman öz işindədir...

*Dünya bir pancaradır,
Hər galan baxar keçər...*

Turan xanım da bu dünyadan gəlib keçdi, amma, sadəcə, baxıb keçmədi. Ötmədi, xalqımız və millətimiz üçün əhəmiyyət kəsb edən gözəl əməllər qoyub getdi.

Xalqımızın qeyrətli qızı, xanımlar xanımından sonra işiqlı bir iz qaldı. Azərbaycan mədəniyyəti tarixində onun müstəsna yeri vardır və əsla toxunulmazdır.

Öz əli ilə qurub yaratdığı baba (Turan xanım atasına baba deyərdi) ocağı. inanırıq ki, Turan Cavidin istədiyi və arzuladığı kimi bərqərar olacaq, onun ruhu əbədi rahatlıq tapacaqdır.

Qədirbilən xalqımız, təəssübkeş ziyalılarımız Hüseyn Cavid əfəndi və ailəsi üçün əlindən gələni əsirgəməyəcək. Turan Cavid isə hamımızın qəlbimizdə "Əbədi Turan" olaraq qalacaq. ♦

Səadət Qarabağlı
Üzeyirbəyşünas

Anam dedi: - Afərin, qızım, sən Hüseyn Cavidin əsərlərini oxuyursan?

Şəfiqə xala isə "Ulduz, Səadət gələcəkdə tanınmış adam olacaq. H.Cavidlə maraqlanırsa, gələcəyi parlaqdır" söylədi".

Əfsuslar ki, o kitabı sonralar kimsə oxumağa götürdü və geri qaytarmadı. Sonralar bildim ki, 1963-cü ildə Azərənşr tərəfindən nəşr olunmuşdur. 60-cı illərin əvvəllərinin uşaqlıq xatirələrini Turan xanıma danışanda çox duyğulandı. H.Cavidin repressiyadan sonra əsərlərinin ilk nəşri idi. Onu da əlavə etdi ki, hər dəfə Cavidin həmin sənizli kitabını əlimə alanda sizin xatirələriniz yadıma düşəcək. Sizi xatırlayacam. O zaman mən Turan xanımın qəlbini nə qədər kövrək və böyük olduğunu gördüm.

“2002-ci ildə Türkiyədə, Azərbaycanda və bütün Türk dünyasında tanınan və sevilən şair, publisist, alim Yavuz Bülənd Bakilər Bakıda olarkən Turan Cavidlə görüşmək istədiyini dedi. Gözəl bir yay günündə bir dəstə qızılgül alıb Yavuz Bülənd bəylə bərabər Turan xanımın görüşünə getdik. Əvvəlcədən gələcəyimizi söyləmişdim. Turan xanım muzeydə bizi çox səmimi qarşıladı, süfrə açdı.

Turan Cavidlə Yavuz Bülənd Bakilərin görüşü olduqca təsirli keçdi. Təsəvvür edirsinizmi, millətinin vurğunu olan Yavuz Bülənd Bakilər və İstanbulda təhsil alan, əsərlərini türkçə yazan və türkçülüynü də qurbanına çevrilən Hüseyn Cavid əfəndinin yadigarı... Bu görüş necə ola bilərdi?... Yavuz Bülənd bəy böyük bacı kimi Turan xanımın hüzurunda təzim edərək, onun əlindən, T.Cavid isə kövrələrək onun əlindən öpdü. Sonra çox maraqlı söhbət başladı.

Yavuz Bülənd Bakilər bildirdi ki, "Can Azərbaycan" ifadəsini ilk dəfə Türkiyə ədəbi mühitinə o gətirmişdir və "Can Azərbaycan" adlı kitab üzərində işləyir. Buna görə də maraqlı insanlarla, tanınmış şəxsiyyətlərlə görüşmək onun üçün çox vacibdir. Bu baxımdan Cavid əfəndinin qızı Turan xanımla görüşü olduqca önəmli və şəərəflidir.

Türkiyəni və türkləri çox sevən Turan Cavidin yaradıcı bir şəxsiyyət kimi Y.B.Bakilərə böyük hörmət və rəğbət bəslədiyini açıqladım – biz